

U POTRAZI ZA ŽENSKIM ARHETIPOM

*Slavenske
i indijske
boginje*

29. 10. – 01. 12. 2014.
Etnografski muzej, Zagreb

SADRŽAJ

PREDGOVOR	3
SLAVENSKE BOGINJE	5
Morana	6
Perunika	8
Mokoš	9
Vesna	12
Živa	13
Lada	14
Vida	16
Vlasta	17
Zora	18
INDIJSKE BOGINJE	21
Aditi	22
Parvati	23
Sarasvati	24
Ušas	25
Vak	27
Lakšmi	28
Prthvi	29
Kali	31
Aranjani	33
U POTRAZI ZA ŽENSKIM ARHETIPOM	34
IMPRESSUM	36

PREDGOVOR

Pomnim usporedbama mitskih sustava velikoga broja etničkih zajednica iz raznih krajeva svijeta došlo se do neočekivana otkrića.

Pokazalo se da im je svjetonazor, u osnovnim crtama, jednak, ili točnije, da im je jednako strukturiran.

Postoji opća shema po kojima se ravnaju obredi bilo gdje na svijetu, tek su njihove realizacije, forme, ovisne o vanjskim čimbenicima – ekološkim, gospodarskim, kulturnopovijesnim. (Belaj, 2007: 26)

Interdisciplinarna istraživanja pokazala su snažne jezične i kulturološke veze indoeuropskih naroda. Kao što pretkršćanska vjerovanja i svjetonazor Hrvata ovise o praslavenskim, tako i praslavska ovise o indoeuropskim. Na temelju ove činjenice izložba ima za cilj razotkrivanje veza staroslavenskih i vedskih mitoloških sustava, fokusirajući se prije svega na boginje. Specifičan razvoj indijskoga vjerskog svjetnazora, u smislu snažne povezanosti s vedskom tradicijom, dovodi nas u poziciju da se u svojim razmatranjima oslonimo i na postvedske boginje, prisutne i danas u svakodnevnim vjerskim praksama. Isto nije slučaj, bar eksplicitno, i za one slavenske.

Pretpostavljena praindoeuropska zajednica raspala se prije otprilike 6000 godina. U novonastalim prirodnim i kulturološkim uvjetima indoeuropske se zajednice mijenjaju, mijenjajući time i svoje običaje. Pritom nam jezik, kao jasan komunikator među zajednicama, te mit i obred koji svetost zadržavaju upravo svojom nepromjenjivom prirodom, studioznim iščitavanjem otkrivaju prastare veze čak i danas. Obzirom na srodnost pojedinih jezika, poredbenom lingvistikom, a „... pomoću imena visokih (mahom vrhovnih) bogova iz pojedinih indoeuropskih mitologija (latinski Jupiter, umbrijski Iuve patre, ilirski Dei patyros, sanskrtski dyaus pyta, germanski *Tiwaz, latinski dues, ilirski Deipatyros, litavski Dievas, staroirski dia) moglo se rekonstruirati ime praindoeuropskoga vrhovnoga boga i Stvoritelja *djeu(s) pater. Dieu je ‘nebo, nebesko svjetlo’, pa je on ‘(bog) otac Nebeskoga svjetla’, ‘otac Neba’. U praslavenskome je to, izgleda, bio Stribog...“ (*ibid*: 57) Razvojem istraživačkih metodologija, na temelju pisanih, arheoloških i usmeno-predajnih izvora, rekonstruirani su i drugi mitovi, imena i funkcije bogova, no mnogi su ostali nepoznanica otvorena za nova tumačenja.

Boginje se rijetko spominju te se najčešće svode na opis vrhovne boginje/boginje majke koja se i među slavenskim narodima razlikuje. Negdje je to Siwa/Živa (Polabljani), drugdje, posebno kod istočnih Slavena, Mokoš. Iscrpna istraživanja nerijetko nas dovode do pitanja nisu li ostali nazivi i funkcije boginje, odnosno

boginja, samo razna lica i uloge jednog istog načela: majke, stvoriteljice, roditelje i božice plodnosti koja u skladu s prolaskom godine/godišnjih doba postaje manje ili više (Mara/Morana) dobrohotna te donosi (ne)plodnost zemlji i ljudima. Uz nedostatan broj pisanih i arheoloških izvora, pomutnju u polju istraživanja unijele su i romantičarske vizije pojedinih književnika i istraživača, pa se danas spominju razna božanstva kojima je nužno utvrditi jesu li zaista bila štovana u kontekstu slavenskih običaja. Belaj se posebno osvrće na pitanje postojanja boginje Lade odnosno boga Lada (*ibid.*: 295-313), dok drugi istraživači drže kako je štovanje Lade, boginje ljepote i braka neupitno, obzirom da se ime i funkcija izričito spominju u hrvatskim narodnim pjesmama. (Franković, 2011: 119) Nadahnuta ženskim božanstvima slavenskoga i vedskog/hinduističkog panteona, autorica nam donosi umjetničku interpretaciju ženske kozmičke snage (*Šakti*) koja pokreće život, a nerijetko i same bogove. Važne elemente autoričina umjetničkog izričaja predstavljaju broj devet – kao sveti broj* kako kod Slavena tako i Indijaca koji svetost vide u broju 108 (zbroy čijih znamenki daje 9), a sam broj devet pripisuju Brahmi, tvorcu svijeta – te glagoljica i devanagari (neposredno i brahmi) kao pisma koja se vežu uz slavensku i indijsku kulturu. Zanimljivo je pritom kako se devanagari veže uz postojanje sedam (negdje osam) boginja Matrika. Naime, prema K. C. Aryanu ove boginje određuju strukturu pisma koje se dijeli na 7 konsonantnih grupa, a kada se pridoda vokalna grupa, dobiva se osam/*ashta Matrika*.

Unatoč činjenici da su u vrijeme štovanja navedenih boginja Slaveni bili nepismeni narod, a da su Indijci mitove pa time i znanje (*Vede*) prenosili isključivo usmenom predajom, pisma u kontekstu ove izložbe simboliziraju komunikator koji nas danas povezuje s kulturama starih Slavena i Indijaca. Naime, Slaveni se opismenjavaju pojavom kršćanstva što dodatno zatire starija poganska vjerovanja, ali koja se mimikrijom uspijevaju zadržati i prezentirati današnjim čitateljima/slušaočima. Konačno, simbolika koja stoji iza broja izložbom prikazanih boginja, upućuje na ritualnost same umjetnosti i autoričinog izričaja.

* “Možemo se malo igrati računanja i reći da je devet jednako osam više jedan, $9 = 8 + 1$. Osam može značiti četiri glavne i četiri sporedne svijeta. To je stara mitska predodžba, vidljiva, primjerice, u vedskom opisu obnavljanja svijeta iz žrtvenoga konja: „[njegove su slabine glavne strane svijeta, rebra sporedne. . .“ (Brihadaryaka Upaniṣad). U Slavena je dobro potvrđeno da je taj skup brojeva igrao važnu ulogu u razumijevanju svijeta.” (Belaj 2007: 83)

SLAVENSKE BOGINJE



MORANA

Morana je boginja zime i smrti. Mnogi tumače da je njezin drugi lik onaj Babe Jage (Babe Ruge, Babe Zime), ružne stare vještice. Stari Slaveni su vjerovali da sve zimske nepogode – studen, snijeg, led i smrt – dolaze od Morane, te su je prozvali božicom smrti ljudskog, životinjskog i biljnog svijeta. U nekim slavenskim narodima postojao je običaj spaljivanja Morane u znak da je zimska opasnost prošla. Taj se običaj i danas održava u obliku povorke maškara s lutkom na čelu koja se na kraju najčešće spali.

„Podrijetlo naziva Mara/Morana valja tražiti u glagolu *moriti*. Ishodište mu je indoeuropski glagolski korijen *mer- ‘smrviti’, ‘umrijeti’, odakle i *mr-wo ‘smrtan’, ‘mrtav’. Taj je indoeuropski glagol prisutan u gotovo svim indoeuropskim jezicima. Iz njegova praslavenskog oblika *mer-ti potječu naše riječi kao mrijeti, umirati, umarati, moriti, zamor, odmor; iz *mor- je izvedena riječ smrt (u staroindijskome je *mara* ‘smrt’).” (Belaj 2007: 279)

„Minucioznom analizom folklornih tekstova Katičiću je uspjelo dokazati da je Mara djevičanska kći visokoga praslavenskog boga Gromovnika (Peruna). Ona u proljeće u svome gradu dočekuje proscu.“ Mara se udaje za svoga brata Juraja na Ivanje, ali nakon što je on prevari, ona postaje osvetoljubiva i ubija ga. Njezina se karakterna promjena odražava u godišnjem ciklusu kroz izmjenu godišnjih doba; naime, s dolaskom zime Mara/Morana postaje zla i praktički se izjednačava sa smrću. (*Ibid.* 273-286)





PERUNIKA

Perunika, Strijelka, Svitogorka, Branimira, Janjina – sve su to imena koja se u narodu povezuju s boginjom munje i svetoga ognja, vjenčanja i neugasle mladosti. Smatra se kćerkom dobrog diva Svitogora i Perunovom ženom. Priказuje se kako nosi luk i tobolac s gromovitim strijelama.

“Pero, Pero, Peruniko,
 Oriš se, lijepa djevojko, oj,
 Lagano pjevaš, lagano pjevaš,
 Daleko te se čuje, oj;
 Čuo te ovčar, čuo te kozar
 Na devetoj planini, oj,
 Ostavio je, ostavio
 Tor nezatvoren, oj,
 Ostavio je, ostavio
 Stado nebrojeno, oj,
 I sašao, i sašao
 Dolje u ravno polje, oj,
 I uze ju, i uze ju
 Djevojku Peruniku, oj.” (Belaj, 2007: 311)

Pjesma koju navodi Belaj pjevala se uoči Ivanja, a kako u svom djelu *Hod kroz godinutumači* „... djevojka, Mara, može čak imati ime koje ju nedvosmisleno dovodi u vezu sa samim Gromovnikom.“ (*Ibid.*) Dakle, Perun – i Perunika. U tom slučaju, međutim, Perunika ne bi bila njegova žena, već kći. Otvorimo još jednu mogućnost da Peruniku povežemo uz Mokoš, ali i Ognjenu (usp. Ognjena Marija u Belaj 2007: 380-381) koja stoji u opreci s „Mati vlažna zemlja“, drugom Mokošinom manifestacijom



MOKOŠ

Mokoš je vjerojatno najbolje potvrđena i opisana slavenska boginja. Iz Kijevskog ljetopisa saznajemo da je ruski knez Vladimir dao 980. godine ispred svojega dvora u Kijevu postaviti pet kipova, od kojih je jedan prikazivao boginju Mokoš. Moguće je zaključiti da je ona bila vrhovna boginja. Etnografski zapisi iz XIX. i XX. stoljeća iz sjeverne Rusije potvrđuju da je sjećanje na Mokoš ostalo živo sve do XX. stoljeća, dok ju je drugdje postupno istisnuo lik kršćanske svete Paraskeve ili sv. Petke (kod pravoslavnih južnih Slavena). (Belaj 2007: 380)

Mokoš je „Mati vlažna zemlja“. Njezino je ime izvedeno iz korijena ‘mok-, *mokr- u značenju „mokar“. (*Ibid.*) Ona je Perunova žena, ali i Velesova ljubavnica, pa je obično smještena uz neku vodu (zdenac, izvor, rijeku...) Voda je, naime, granica između svijeta živih i svijeta mrtvih (Peruna i Velesa). Pola godine (pola dana) je *gore* kod muža, a drugu polovicu *dolje* kod ljubavnika. Posređuje između njih šaljući ljude u smrt. Dok je dolje uz vodu kod ljubavnika, ona je *mokra*. Gore kraj gromovnika je *ognjevit*; ona je žarko Sunce (tako je i Litavci zovu: *Saule*). Zato ima u novijim predajama različitih slavenskih naroda dvojaka imena. Zovu je ponegdje *Ognjena Marija* (i sestra je gromovnika Ilije), a drugdje *Мокору, Макруна* i sl. (Belaj 2009: 177)

Vjeruje se da je Mokoš bila zaštitnicom žena, pogotovo onih u drugom stanju. Od nje su potekle ženske djelatnosti kao što su predenje i vezenje te je u mnogih slavenskih naroda dugo poslije pokrštanja preživio običaj da joj se kao ponuda ostavi pramen vune kraj peći kako bi pomogla u ovim poslovima. Mokoš se javlja i pod nazivima Perinj i Vela, jer je ujedno i gazdarica nebeskog dvora, kao što je i ključarica vrata podzemnog svijeta zlatnim ključevima. Katičić je temeljitim jezičnim analizama ponudio zaključak da je to božica koja direktno određuje ljudski put, odnosno njegovu sudbinu. (Više o simboličnom pređenju i sudbini vidi u *Simbolika niti i pređenja v evropski folklori*, autorice Mirjam Mencej.) Također, Mokoš je neposredno prisutna i u današnjim vjеровanjima (sveticama). Ako znamo da je Perunov dan četvrtak (kao i većine vrhovnih bogova), onda valja pretpostaviti da je i njegova gospođa imala svoj dan. I doista, dan po Perunovu danu je petak posvećen kod Slavena bizantskoga obreda sv. Paraskevi, zvanog i sv. Petka. Folklorni lik sv. Petke očuvao je gotovo sve crte svoje poganske prethodnice. Tako, primjerice, Petku povezuju s Mokoši vlaga i predenje. Obje zabranjuju ženama da preko noći povjesmo ostave nedopredeno. Petkine ikone postavljali su uza zdence u koje su joj bacali pređu i tkanje kao žrtveni dar. U petak su ponegdje zabranjeni neki radovi.





VESNA

Indoeuropska riječ **yes-r/n-* značila je „proljeće“. Prepoznaje se u latinskome *ver*, staronordijskome *var*, sanskrtskome *va-santá*, u istom značenju. U baltičkim je jezicima promijenila značenje, pa litavski *vasara* i latvijski *vasara* znače „ljeto“. Praslavenski oblik **vesna* očuvan je u zapadnim i istočnim slavenskim jezicima u značenju „proljeće“. (Belaj 2007: 153) Uz Jarila, boga proljeća, pojedini slavenski narodi štovali su i Vesnu, boginju mladosti, proljetne radosti i bujnosti. Vesna je smjenjivala vladavinu zime i smrti, odnosno Morane. Vesna donosi zelena polja, cvjetanje, lijepo vrijeme, pogodnije za život i rad. Proljeće su Slaveni slavili upravo iz razloga što pobjeđuje zimu i predstavlja najavu za ljetno doba. Kako je proljeće u narodu simboliziralo svojevrsni početak kad priroda cvjeta, budi se, ponovo rađa i život se obnavlja, tako je i Vesna dobila ulogu kao boginja mladosti.

Belaj u svojim studijama o hrvatskim pretkršćanskim vjerovanjima ukazuje na Maru/Marzanu/Moranu kao Perunovu kći koja se rađa na *Velju noć*, ženi se svojim bratom Jurjem u najplodnijem razdoblju godine (Jurjevo) te, kako godina odmiče, ona i nizu mitoloških događaja postaje osvetoljubiva i izjednačava se sa smrću, odnosno zimom. Dakle, ista boginja funkcionira kao boginja proljeća i rodnosti te zime i smrti.



ŽIVA

U svom djelu *Chronica Slavorum* (oko 1170.), Helmold određuje **Živu** (Siwu) kao vrhovnu staroslavensku boginju – *Siwa dea Polaborum* (Helmoldi I, 52), čiji se hram nalazio „u Raciborzu, kod Lubeke blizu“ (Nodilo 1981: 69-70). „Teonim slavenske boginje Žive etimologijski tumači deskriptivnim sintagmama zemlja ‘živa i životna’ koja krilo svoje rodno rasklapa svemu i svima.“ (Nodilo 1981: 112). Navedenu Nodilovu etimologiju Petar Bulat (1930: 3) uspoređuje [S1] sa starijim tumačenjima Helmoldove sintagme *Siwa dea Polaborum*, „koja su, u glavnom[S2], građena na krivoj češkoj glosi u Mater Verborum: ‘Siva dea frumenti, Ceres.’“ (Marjanić 2002: 176)

Živa je tako terestijalna boginja povezana s rodnom Zemljom, a stoji nasuprot celestijalne Vide. Nodilo u svom pomalo pjesničkom opisu govori o Živi kako predvodi vilinsko kolo, učeći prve ljude obrađivanju zemlje i uzgoju stoke. (Nodilo 1981: 71) Ona je božica plodnosti, bogatstva i ljudskog života. O Živi najviše saznajemo iz rada Natka Nodila, s kraja 19. stoljeća[S3], koji se međutim u nekim dijelovima i interpretacijama pokazao kao manjkavim (usp. Katičić *Mitovi naše poganske starine i Natko Nodilo*, 2005). Teško je stoga govoriti o Živi kao boginji koja se štovala na našim prostorima, no vjerojatno je kako je ona još jedna ženska manifestacija božanskoga u raznolikom te geografski i povijesno širokom području slavenske mitologije.



LADA

Lada je slavenska boginja ljubavi i ljepote koja se među drugim narodima pojavljuje kao Freja, Izida, Afrodita i mnoge druge. Povezana je s planetarnom moći Venere, koja je pored ljubavi i ljepote vezana i za plodnost. Lada se predstavlja kao djevojka duge zlatne kose u koju je katkad upleten vijenac od žitnog klasja, što simbolizira njenu funkciju božanstva plodnosti, čineći je tako vidom Majke vlažne zemlje. Kao boginja plodnosti, Lada ima svoje godišnje cikluse, na što ukazuje vjerovanje kako ona boravi u svijetu mrtvih sve do proljetne ravnodnevnice. Ona slijedi za Vesnom, slavenskom boginjom proljeća. Ladina vladavina počinje, dakle, već u proljeće i traje onoliko koliko traje i doba plodnosti. Osim što je povezana sa Suncem, Lada je vezana i za kišu kao i za toplu ljetnu noć.

Franković u svojim radovima navodi da se „Lada, ne javlja samo u pripjevima u hrvatskoj pučkoj poeziji, naime, o njoj kajkavske popijevke govore kao o mladoj, lijepoj, bijele puti djevojci, koja ima vjerojatno plave oči, a voljela bi da su joj crne, čija mati svilu prede za njezinu svatovsku haljinu, koja se nadopunjuje čizmicama s crvenim potpeticama. O udaji Lade dovodi se u vezu i bugarski obred kolektivnog djevojačkog gatanja o udaji – ‘laduvanje’, ‘dajlada’, a poznat je i predsvadbeni običaj lada.“ (Franković 2011: 129)

*„... Šetala se mlada Lada
gori doli kraj Dunaja,
v Dunaj se je nagledala:
Alaj bože, al' sam lepa!
Da bi mela crne oči,*

išće bi si lepša bila...“ (zapisao V. Žganec, 1962.)

„Ladalo se mlado Lado
 po tem polju širokome,
 đe poljanke kolo vode,
 med se zvale mlado Lado.
 ‘Nemojte me, poljančice,
 sinoć mi je glas dolazil,
 da mi majka umirala!’
 - Ne budali, bjela Lado,
 tvoja majka svilo prede
 na preslici trešnjikovoju,
 na vretence brušpanovo.
 ‘Da bi znala i spoznala,
 da mi majka svilo prede,
 dala bi ju čizme šivat
 na peticam i crlene...’“ (zapisao V. Žganec, 1962.)

Hod kroz godinu, prof. Vitomira Belaja otvara nam nove poglede na boginju. Naime, Belaj donosi podatke o bogu Ladu te smatra kako se ženska interpretacija u „većoj mjeri javlja tek u doba romantizma, kada su o Ladi kao slavenskoj boginji Veneri pisali napose češki i slovački pjesnici i mitolozi kao što bijahu Jan Kollar, I. J. Hanuš, Karel Jaromir Erben, a bilo je toga i u nas.“ (*Ibid.* 303) Obzirom da se „u pučkim pjesmama gotovo svih slavenskih naroda, posebice u onima koje pjevaju ophodnici u proljeće i ljeto ili se pjevaju na svadbi, može naići na pripjeve u kojima se javljaju nerazumljive riječi poput lado, lada i sl. ... ne treba (stoga) čuditi da su u tim riječima neki istraživači vidjeli skriveno ime poganskoga boga ljubavi.“ (*Ibid.* 295)

Od 15. stoljeća bog Lado ili boginja Lada/Leda javljaju se u nekoliko kronika u kojima, najčešće svećenici opisuju već zamrle slavenske običaje. „U istočnoslavenskoj se literaturi razvila predodžba o bogu Ladu kao bogu svadbe (pripjev se, naime, pojavljuje i u svadbenim pjesmama)... dok je prvi na našim prostorima o praslavenskom ‘bogu’ Ladu pisao Pavao Ritter Vitezović godine 1703. ili 1704. u svojemu djelcu o roditeljima kralja Ladislava.“ (*Ibid.* 297) U svom radu, Belaj uvodi mogućnost sagledavanja boga Lada kroz prizmu Ive, odnosno Juraja. (Više u: *Hod kroz godinu*.)



VIDA

Vida ili **Koleda** boginja je divovskoga porijekla, vrhovna majka, nositeljica stvaranja i plodnosti.

Vid je, naime, vrhovni baltički bog Svantevid (od *vid* – vidjeti, znati). Kako tumači Nodilo „uz jače vidilo napreduje dan i godina... on je sveti, jaki bog čistog vidila, nasporene ljetine... bog na nebesima“. (Nodilo 1981: 70-77) Njegova sestra je i njegova žena, te oni predstavljaju cara i caricu nebesnike. Pod nebeskim svodom vidilo i vlaga sačinjavaju neograničeno vrelo ambrozije. Prema jednom mitu, naime, Vida donosi Vidu vode u zlatnoj svirali te se iz zagrljaja vidila i vlage rađa kiša. Višnji bog odasvud skuplja oblake pa se kaže da je „onaj koji vedri i oblači“. Njihov brak vrši se u obilju voda pa Nodilo smatra da, kad zazivaju kišu, prporuše i dodole zapravo „igraju“ svadbu Vida i Vide.

Komparativno su i Hera i Junona (žene vrhovnih bogova) boginje braka i porođaja. Navodeći podatak kako se u predjelima oko Boke kod težeg poroda roditelju polijeva sićem vode uz riječi „voda iz sića a ti đetića“, Nodilo u Vidi prepoznaje i boginju braka i porođaja. (Ibid. 106-113)

Obzirom da je u ostalih Slavena vrhovna boginja Živa, Nodilo rekonstruira mit o dijadnoj boginji (više u Marjanić 2002) navodeći kako je moguće da su Živa i Vida „dve gospe, gornja i donja“. Dakle, Živa je zemaljska a Vida nebeska boginja; obje su Vidove žene. Uočiti ćemo strukturu koja se javlja i kod Peruna te njegove jedne ili dvije Mokoši (Ognjene i Mokre mati). Iako Belaj u svojim istraživanjima tumači kako se na hrvatskom tlu nikada nije štovao Svantevid, već je sv. Vid supstitut za Peruna (Belaj 2007: 444), tumačenja o vrhovnom bogu koji ima dvije žene (mokru/vlažnu i suhu/ognjenu) zapravo su jednaka, iako su nazivi bogova različiti, a vjerojatno je različita i geografska rasprostranjenost mita.



VLASTA

U popularnoj literaturi boginja **Vlasta**, nazvana još i Vlatka, Vladana, Vladimira ili Voloska smatra se „boginjom srca i kućišta, čuvarica vatre i domaćeg ognjišta. Kći je Godeslava i boginje Sane. Udana je za Volosa, boga pastira, a po nekima za Svanimirova sina Vladimira, s kojim ima sina Ognjena, boga vatre. Utjelovljenje je kućne vlasti i topline domaćega ognjišta. Prikazivana je kao ozbiljna žena, ali s licem punim blagosti. Bila je jedina osoba koja je znala odgovor na upit: ‘Za čim žena najviše na svijetu žudi?’ Tu blagu boginju toplih majčinskih očiju prikazuju kako u jednoj ruci drži štap, a u drugoj žrtvenu zdjelicu. Držali su je i hraniteljicom ljudi, jer je davala dobar urod u žitu.

Posvećena joj je krava muzara i ptica lastavica koja gnijezdo vije u potkrovlju dvora. Lastavica je bila sveta ptica i smatralo se da u njoj žive rodbinski i kućni preci. Njoj je u čast u dvoru bio posvećen jedan kutak koji se je nazivao mir ili mirište. U tom je kutu gorio žižak (dušica), plamičak pripaljen u slavu kućnog mira. On se smio utrnuti samo tako da se kruh prije toga zamočio u vino te istiskivanjem nekoliko kapi na plamičak. U tom kutu, tik do svetog žiška, stajali su i maleni kipovi, od voska, drveta, gline i jantara. Posvećena joj je plavetna šljiva i sladna jagoda. Praznik joj se slavio početkom rujna i nazivao se Vlastin dan. Svetišta su joj bila u Velešovu (Benkovački Perušić), Nadinu, Karinu i Aržanu.“ (*hrvatskimitovi.com* prema Marinković, Marinko) U stručnoj literaturi i povijesnim izvorima, bar koliko je autorici teksta poznato, nema spomena o Vlasti te je moguće da je ovo još jedna romantičarska mitološka konstrukcija.



ZORA

Zora je svijetla božica jutarnjeg svanuća, mira i sloge, jutarnja zvijezda, zaštitnica jutarnjega rada. „U kršćanskoj je tradiciji, štovanje Zore metaforički preneseno na Majku Božju pa nam je po tome ostalo na živ način blisko. Taj prijenos uljepšao je štovanje Bogorodice u pjesmama i na slikama, ali bitan mu je sadržaj implikacija da je njezin Sin – Sunce...“ (Ježić 2013: 40)

Zora je zlata, dok dovozi sunce, a i novogodišnja je Zora svetkovina Majke Božje u kršćanstvu. Tu je kršćanstvo sačuvalo prastare vremenske liturgijske okvire, preuzevši ih od antike, i ispunilo ih novim poimanjem i novom osjećajnošću. (Ibid. 42)

Međutim, čini se kako slavenska mitologija ne poznaje izriječkom boginju Zoru već je ona skrivena iza drugoga božanskog imena.

Izviralala studena vodica,
 Na vodicu srebrna stolica,
 Na stolicu lijepa devojka:
 Žute su joj noge do koljenah,
 A zlačene ruke do ramenah,
 Kosa joj je kita ibrišima.
 Fala Bogu, čuda velikoga!
 Da li se je paša pomamio?
 Koga hoće da uzme za ljubuh!

Da on uzme sunčevu sestricu,
 Mjesečevu prvu bratučedu,
 Daničinu Bogom posestrimu!
 Pa se mlada od zemlje podigla
 I bačila u džepove ruke,
 Te izvadi tri jabuke zlatne
 I bači ih nebu u visine.
 Natače se svatah šest stotinah
 Ko će prije ugrabiti jabuke;
 No tri munje od neba pukoše:
 Jedna gađa dva đevera mlada,
 Druga gađa pašu na dorina,
 Treća gađa svatah šest stotinah.
 (crnogorska narodna pjesma u Belaj 2007: 250-251)

Sam izgled djevojke odaje vezu sa Suncem, a jabuke su munje koje djevojka drži u džepovima. To je očevo oružje; ona je Gromovnikova kći. Ona je naša Mara/Morana. „Kao što Zora budi sva bića, ušas ajiḡar bhúvanāni víśvā (RS 1,113,5d), tako i Mara budi devet deverkov, kakti brajenkov. Mlada koja budi druge vrlo je prepoznatljiv atribut Zore.“ (Ježić 2013: 39) „Veza naše junakinje dobro je potvrđena i u drugim predajama. U litavskome je to Saules dukte, u latvijskome Saules meita, Saules dukterys, a u indijskim vedama Suryasya duhitaa. Sva ta imena znače ‘Sunčeva kći’, ‘Sunčeva djevojka’. Djevojka se u Vedama često zove Suryaa, ‘Sunčeva kći, Sunčeva djevojka’, a moglo bi značiti i ‘Zora’. Rodbinski odnosi, pa ni generacijska pripadnost, nisu posvuda jednaki, no nema sumnje da imamo pred sobom božansku osobu praindoeuropske starine.“ (Ibid. 251)



INDIJSKE BOGINJE



ADITI

„Bhu (zemlja) je rođena te je iz njezine otvorene utrobe (Uttanapad) proizašao svijet (*spaces*– zemlja i atmosfera op.a.): od Aditi je rođen Dakša (duhovna snaga), a od Dakše ponovno Aditi. Upravo tako, rođena je Aditi, ona koja je tvoja kći, a nakon nje stvoreni su bogovi, oni koji su obdareni besmrtnošću. Aditi je rodila osam sinova, Mitru i ostale.“ (Muir 1873: 13-14)*

Aditi je majka bogova, Devamatri. Upravo je majčinstvo njezina glavna značajka. Od nje je sve proizišlo, a ono što je možda najintrigantnije upravo je njezina amorfičnost. Dakle, ona nije, poput Prthvi (Zemlje) ili Ušas (Zore) očitovanje neke prirodne pojave. Ona je bezgranična, ona je očitovanje svega što jest, što je bilo i što će biti. Poput njezina sina, Varune, i ona je čuvarica *rte*, kozmičke pravde. Kako Zora sve budi, a i „... poštuje pravdu, (odnosno) ide njenim putem, ona je i lice (vidljivi znak nevidljive) Aditi.“ (Ježić 2103: 34) Ovom usporedbom još je jednom potvrđena bezličnost i sveprisutnost Aditi.

* Samostalni prijevod vedske himne u engleskom prijevodu Rudolfa Van Rothera, njemačkoga indologa s kraja 19. stoljeća.



PARVATI

Parvati je jedna od vrhovnih boginja današnjega indijskog panteona. Kao kći Himavata, boga planine i personifikacija Himalaje, ime joj doslovno znači „planinska“ ili „žena-planina“. Parvati je Šivina pratilja. Ona je njegova druga žena, rođena nakon Satine smrti. Uglavnom se prikazuje kako pokušava ukrotiti Šivine izljeve bijesa ili ekstremne askeze; ona predstavlja „normalne“ vrijednosti i bračno stanje u opoziciji spram društveno neprihvatljivih normi.

Nadalje, Parvati se prikazuje pored svog supruga kao poslušna žena; ima dvije ruke nasuprot njegovih četiri te je rastom niža od samoga Šive, što upućuje na njezinu submisivnu poziciju. Ta se submisivnost dalje povezuje i sa doživljenom smrću i ponovim rođenjem koji se vežu uz Parvati, a zapravo su ljudske karakteristike i slabosti, a ne božanske. Naime, Šiva je samo-rođen i besmrtn. Njezina se božanska priroda očituje prije svega u formi *ardhanarišvare* (Boga koji je dijelom žena). Međutim, i ovdje je podložna Šivi, obzirom da ženska strana zauzima lijevu polovinu božanstva, a vjeruje se kako je lijeva strana manje prestižna i inače namijenjena suprugama, te ne postoji mogućnost da je riječ o „Božici koja je dijelom muškarac“.

Obzirom da je Šiva neaktivno načelo predstavljeno svojom joginskom funkcijom, Parvati ima još jedno iznimno važno obilježje koja se naziva *šakti* (snaga). „Združen sa *šakti* Šiva može (*šaktah* - od *śak*-moći) stvarati; u protivnom, on se ne može ni micati.“ (Śankara u Saundarjalahari, „Valu ljepote“). (Kearns u Larrington 1992: 199-203)

Prema Durga Saptasati, Parvati je poznata pod 108 imena: neka od njih su Durga (nepobjediva), Šakti (snaga), Ambika (draga majka), Gauri (bijela, svijetla), Bhairavi (divlja), Kali (tamna)...

Iako u „službenoj“ mitologiji djeluje kako je Parvati uglavnom podčinjena Šivi, brojna su vjerovanja rasprostranjena ruralnom Indijom gdje se boginje štiju kao vrhovna božanstva.



SARASVATI

Uz Lakšmi i Parvati, **Sarasvati** danas zauzima vrhovnu poziciju u indijskom panteonu. Iako se jedina među njima spominje još u Rgvedi, njezina se božanska priroda bitno promijenila te je od tadašnje boginje rijeka danas postala poznata kao boginja umjetnosti (književnosti, glazbe) i znanja. Isto ne čudi obzirom da je simbolizam vode/rijeke koja pročišćava um neposredno vezan uz umjetnost i znanje.

U Rk-samhiti slavi se „kao rijeka, kao božica plodnosti, kao ratnička božica i kao božica (pjesničkih) natjecanja, božica pjesništva.“ (Ježić 2013: 28) Sarasvati se opisuje „kako teče sa svom svojom silinom, kako teče s gora prema moru (ili stjecištu voda), kako povezuje ispunjajući svjetove, kako vidi bogatstva svijeta i donosi ih, kako daruje mlijeko i maslo plemenima i vladarima... i kako se oko nje izvode obredi kakve prinose Pūrui prinoseći žrtve (*some* i mlijeka?...) te kako je pritom slave pjesnici...“ (*Ibid.* 31)

Do danas se smatra pratiljom Brahme i majkom Veda. Predstavlja se u liku prelijepe žene bijele puti s polumjesecom na čelu; jaše na labudu ili paunu, ili sjedi na lotosu. (Ions 2004: 85)



UŠAS

U Vedama (Rk-samhiti), božica **Ušas** (Zora) spominje se 300 puta. Iz toga podatka vidimo da je ona bila važno božanstvo vedске Indije. „Uz njeno štovanje vežu se natjecanja trkaćim kolima i pjesnička natjecanja te stjecanje blaga. Ona donosi svjetlo, otpočinje dane, mjesece i godinu, daruje mir i poklanja plodnost. I sama rađa Sunce, ili Sunce i Mjesec, više puta pod skrovitim imenima (tako se ona zove Saranjū ‘Hitra’ ili Sūrjā ‘Sunčica’, a njena djeca Ašvini, nebeski Konjici; takvim slučajevima metaforički joj se, kao kćeri Neba ili Tvaṣṭra ili Savitra, kao dragi ili suprug javlja Sūrja ‘Sunce’, Vivasvant ‘Rasyjetlica’ (ime Sunca) ili Soma (biljka i piće besmrtnosti koje se od nje pravi) ali i nebeski bog.“ (Ježić 2013: 31)

Veza slavenske Zore (odnosno Mare/Morane) s indijskom Ušas potvrđuje se kroz tekstove s podudarnim motivima u hrvatskoj i južnoslavenskoj, zapadnoslavenskoj i istočnoslavenskoj usmenoj predaji.

„Zora je uvijek mlada i prototip je ljudskih nevjesta u Vedama, a upravo je ‘sveta svadba’ najprepoznatljiviji motiv koji povezuje slavensku Moranu i vedsku Zoru, osobito pod skrovitim i svečanim imenima Saranjū i Sūrjā. Ona drži u ruci zlatnu jabuku, kao što Ušas donosi Sunce.“ (*Ibid.*)





VAK

Vak je boginja Riječi ili Govora. Usko je povezana sa Sarasvati te im se funkcije kroz povijest isprepliću. Riječima se prenosi znanje, a kako su se Vede prenosile upravo usmenom predajom, ne čudi važnost ove boginje u najranijem indijskom panteonu. U prvim se knjigama spominje u kontekstu glasa svećenika. Njezina se snaga očituje i prema opisima gdje ona u sebi nosi bogove. Vak se slavi kao ona koja je prodršla u zemlju i nebo, pridržavajući sve što postoji; ona je svemoguća, kreće se među božanskim bićima i nosi u sebi velike bogove poput Mitre, Varune, Indre i Agnija.

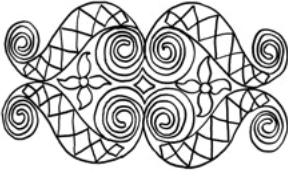
„U hvalospjevu Riječi / Pjesni: ona se doživljava kako zrači svjetlom kao Zora, i prilazi pjesniku, kao i Zora srhoznalcima, otkrivajući mu se ‘kao žena mužu’!“ (Ježić 2013: 43) U Kršna Jađurvedi, Vak postaje otjelovljenje medija znanja, dok je u Aitreja Aranjaki prepoznata kao majka Veda te se upravo od tada jače veže uz Sarasvati, pa se one praktički izjednačavaju.



LAKŠMI

Lakšmi (*laksh* – znak, dobar znak) smatra se božicom sreće i blagostanja. U Rgvedi se ne spominje, barem ne u smislu u kojem se koristi u kasnijoj mitologiji. Ipak, himna u Atharvavedi spominje množinu Lakšmi, s dobrim i lošim obilježjima. Himna se završava riječima: „Neka one Lakšmi koje donose sreću ostanu ovdje, a one koje donose nesreću ja ću uništiti.“ (Muir 1870: 348) Moguće je uočiti da su osnovne značajke začete u najranijoj fazi „stvaranja“ indijskoga vjerskog svjetonazora.

Suvremene religijske prakse vide Lakšmi isključivo kao božicu sreće, ljepote i ljubavi. Ona je supruga Višnuva, a naziva se i Šri (Sjajna). Sa svakom Višuvom inkarnacijom, Lakšmi se pojavljuje kao njegova pratnja, pa je ona tako Dharani, Radha ali i vrlo dobro poznata i opjevana Sita. Prema legendi, rođena je nakon božanskog bućkanja oceana kojim su bogovi željeli povratiti Amrtu. Pojavila se s lotosom u ruci, odakle i potječe njezino drugo ime, Padma (lotos). (Kearns u Larrington 1992: 197-198) U Bengalu se slavi najesen, za punoga mjeseca, u najsvjetlijoj noći godine, kada se vjeruje da na zemlju „kiši“ blagostanje i bogatstvo. Od boja, povezuje se s crvenom (stalna aktivnost) i zlatnom (potpuno ispunjenje). Također, Lakšmi se povezuje sa žetvom i slavi se nakon nje. Lakšmi puuja se proslavlja, između ostaloga, i oslikavanjem podova kuća različitim cvjetnim dezenima, a te obredne prakse obavljaju žene. Kao i kod slavenskih božanstava, moguće je uočiti direktnu vezu s godišnjim ciklusom i prirodnim fenomenima.



PRITHVI

Prithvi je jedna od značajnijih boginja vedskog panteona koja u suvremenom kontekstu nema puno odjeka. Ona je božica Zemlje, žena boga Neba. Ona je Velika Majka i dala bi se usporediti sa slavenskom božicom Mokoši, ženom vrhovnoga boga Peruna. Spominje se često kao mati (*mātár*) uz oca (*pitár*) Djausa „Nebo“, osobito često u starinskoj složenici *dvam̐dva* (par) „Nebo i Zemlja“. U Rk-samhiti slavi se kao Prostranica koja drži planine s kojih se slijevaju rijeke i namaču tlo, koja se noćima slavi kako svjetluca od mokrine. Zemlja nosi i čvrsto drži i stabla („gospodare šume“) koja rastu kad munje s oblaka spuštaju na nju kišu s Neba. Radi se, dakle, o mokroj Zemlji koja postaje materom, jer će oplodena rađati stabla. Kada se tako slavi, ta se Prostranica (Zemlja) očito sadržajno zamišlja podudarno sa slavenskom mokrom boginjom „Mokoši, mati mokrom Zemljom“. Ima mnoge uzvise, nagibe i ravni. Nosi bilje (st. 2). Na njoj su vode, more i rijeke. Na njoj su hrana i oranice. Na njoj je ono što diše i što se kreće (st. 3). Ima četiri smjera (st. 4). Po njoj su se proširili prvi ljudi. Na njoj su nebesnici pobijedili protivnike (*asure*) (st. 5). Iznenađujuće prisutne značajke njezine plodnosti i materinstva, njezina vlažnost i pokrivenost kišom, u predodžbi o Prithvi (Kšma) podudarne su sa značajkama slavenske Mokoši. U većem se broju kitica od Zemlje kao matere traži da nam dade mlijeka (*payas*). Također, Prithvi je žena Parđanje te se njemu prigrljuje, a ne njegovu protivniku zmaju (*ahi*, koji se ovdje zove Vrtra). To pokazuje da s Mokoši dijeli čak i bitne zajedničke mitske crte, obzirom da se Mokoš nalazi između Velesa (u podzemlju, u vodi) i Peruna (na ognjenome, suhome vrhu stabla ili gore nad Zemljom. (Ježić 2013: 22-23)





KALI

Kali je ženski rod riječi *kala* koja na sanskrtu označava vrijeme, a isto tako i crnu boju. Iz ovih se razloga njezino ime često prevodi kao Majka vremena, Ona koja troši vrijeme ili Ona koja je crne boje. Za riječ *kala* u narodnoj je etimologiji usvojeno i značenje crne, a u osnovnom kontekstu označava smrt. Prvi prototip ove boginje javlja se u Vedama pod imenom Ratri, što je istovremeno i prototip boginje Durge. Kao boginja Kali, koja s vremenom poprima sve veći značaj u indijskoj mitologiji, spominje se u Puranama. Kearns je spominju u kontekstu Parvatine ili Durgine emanacije, odnosno, smatra je personifikacijom srđbe drugih boginja. (Kearns u Larrington 1992: 199)

Unatoč zastrašujućim prikazima na kojima je Kali, dakako, crne boje, naga s ogrlicom od ljudskih lubanja i isplaženim jezikom kojim se želi napiti krvi, Kali ima i svoju blažu stranu. (*Ibid.*) Prema jednom mitu, nakon pobjede nad neprijateljem, Kali započinje svoj zastrašujući ples. Ne bi li je umirio, Šiva se prikazuje na zemlji kao dojenče koje glasno plače. Nakon što začuje plač, Kali uzima dijete u naručje podoji ga.





ARANJANI

Aranjani, ili, u slobodnom autorskom prijevodu prema Monier-Williamsu, „šumska“, boginja je koja vlada šumom; vegetacijom i životinjama koje borave u njoj. Spominje se u jednoj rgvedskoj himni kako neustrašivo tumara šumom, živeći u skladu s vegetacijom i životinjama. Ona ne teži ljudskom društvu; nije usamljena. Aranjani se u himni spominje kao ona koja obiluje hranom kojom hrani čak i najopasnije šumske zvijeri, ali i ljude. Ona je, dakle, boginja vegetacije i plodnosti, odnosno obilja u hrani koju pruža priroda. Osim u Rgvedi, Aranjani se spominje i u Taittirija Brahmani. (Usp. Muir 1870: 423) U kasnijem hinduizmu njezina popularnost opada, pa nema posvećenih hramova, ali se prema funkciji može povezati s kasnijim šumskim boginjama poput Bonobibi ili Vana Durgom.

U POTRAZI ZA ŽENSKIM ARHETIPOM

Koji to strukturalni okviri određuju identitet žene u indoeuropskom civilizacijskom nasljeđu? Europski kulturološki krug kojemu pripadamo određen je judejsko-kršćanskom biblijskom pričom o pokleknuću žene pred zlom. S druge pak strane ženin dar da donosi život, zadržan u politeističkim religijama, inaugurirao ju je u božansko biće, u kult obožavanja koji je utemeljen u kultu o plodnosti. On, prelijevajući se iz religije u religiju, dotičući sve svjetske religije postaje antipod mizogoniji, kulminirajući u kultu obožavanja Velike Božice – Majke zemlje, odnosno preuzimanjem kršćanstva, ukorijenivši se u mariološkoj nomenklaturi inauguriravši Mariju u „Veliku majku“. Na tom polaritetu žene grješnice i žene svete stvoren je stereotip ženstva izrastao na krivom poimanju arhetipskih obrazaca koji su se u obliku prasluka kao nesvjesnih predodžbi duboko ukorijenili u našu psihu. U neprestanoj borbi za svoj identitet, u krivim nastojanjima da se izjednači s muškarcem i bude mu nalik, u društvu izmješanih vrijednosti u kojem više ne postoje referentne točke ženstvenosti i muškosti, žena je izgubila identitet. Inspirirana ženskim božanstvima slavenskog i vedskog, tj. hinduističkog panteona te njihovom komparacijom Irena Gayatri Horvat donosi umjetničku interpretaciju ženske kozmičke snage koja stvara i pokreće život. Komparacijom staroslavenskih i vedskih mitoloških sistema, odnosno rekonstrukcijom segmenata čiji su temelj ženska božanstva, Gayatri, izvlačeći i sistematizirajući njihovu bogatu ikonografiju, traga za istinskim ženskim arhetipom. Protomodelom koji je tako čudesno i vješto transponiran u simbolima i atributnom znakovlju njihovih božanskih tipova. Istraživački nerv oduvijek je pratio stvaralaštvo Irene Gayatri Horvat. Iskristalizirao se iz osobnog svjetonazora i likovne potrebe da gleda na svijet oko sebe globalno i cjelovito, da ga izgrađuje udružujući suprotnosti: konkretno i apstraktno, primordijalno i civilizacijsko, sakralno i svjetovno, duhovno i pojavno, svijetlost i tamu, život i smrt, žensko i muško. Hrani svoju inspiraciju na izvorima drevnih civilizacija indoeuropskog nasljeđa, omogućavajući nam pristup u njihove bogate, nepresušne kulturne oaze. Odabirući sliku kao svoj temeljni medij progovara o vlastitim egzistencijalnim, etičkim i estetičkim dvojabama, ali i onim rodnim, spolnim apelirajući na povezanost čovjeka i prirode, na sudbinsku isprepletenost ljudskog i božanskog, konačnog i vječnog. Stoga i čitavu njezinu ikonografiju čitamo kao arhetipsku, onu koja traga za praiskonskim, općepoznatim govorom. Njezine slike su globalne metafore, simbolički predstavljena

realnost vezana za čovjekovo izvorno iskustvo. A njena trenutna potraga konkretizirana je u osamnaest oltarskih pala s prikazima devet staroslavenških i devet postvedskih božica. Uočavanje istovjetnosti njihovih djelujućih principa, odnosno danih uloga govori u prilog mogućnosti pronalaženja izgubljenog „pravog“ ženskog arhetipa, vjekovima čuvanog i njegovanog u mitskim pričama o božanskoj ženi. Mokoš, Perunika, Vida, Vlasta, Lada, Vesna, Živa, Morana, Zora, odnosno Parvati, Sarasvati, Prthvi, Ušas, Kali, Aditi, Aranjani, Lakšmi i Vak utjelovljuju temeljne ženske principe koji se kroz simbole i attribute jasno iščitavaju sa Gayatrinih slika. Slikarska dramaturgija nudi maštovite morfologije, vibracije otvorenih boja na slojevito oslikanoj podlozi, interakciju slovnog znaka i crteža ritmiziranih poteza smirenih u jasnoj ženskoj antropomorfnj formi i pridruženim joj zoomorfnim i biomorfnim elementima, tematizirajući arhetipsko i artikulirajući tako površinu raznorodnim likovnim govorom. Slika bojom, riše olovkom i tušem ostavlja trag na krhkom papiru, ispisuje stihove glagoljicom ili drevnim indijskim pismom devanagari, ocrtava oglašlja božica ornamentikom nalik mandali - to je formula koju poput matrice koristi na svakoj slici, formula koja ukazuje na istinsku posvećenost stvaranju kojem se daje u potpunosti, podastirući nam svoj slikarski i grafički talent, svoje znanje, svoja iskustva stjecana diljem svijeta i ono najdragocjenije - spoznaju vlastitog ženstva. No, da bismo uistinu razumjeli i naučili kako i gdje posegnuti za tom tajnom valja nam shvatiti temeljno značenje i svrhu arhetipa. Arhetip je simbolična slika sastavljena od jednog centralnog motiva i niza pratećih simbola koji podcrtavaju osnovnu temu. Imaju vlast nad našim bićem pa nerijetko prerastaju u idolatriju, u krivu, nesvjesnu projekciju onoga tko ju utjelovljuje. Smisao nije u njegovom obožavanju, već naprotiv u njegovom korištenju, eksploataciji kao modelu osobne transformacije, putu do spoznaje, do istinskih izvora, do vlastite Duše. Do izvora koji brižno čuva Velika Majka, Božica koja nosi tajnu života, Ona koja nam određuje sudbinu, Gospodarica nebeskih visina, Mati vlažna zelja koja otvara i zatvara vrata života, Ona koja silazi sa svoga nebeskog trona do zemlje, do utrobe, do sjemena. Ona koja daje ali i oduzima, koja stvara potiče, umire i iznova se rađa. Ona koja posjeduje životvornu snagu, energiju svemira, mudrost i ljubav. A ta inicijacija Duše žene, objelodanje ne upravo u drevnim politeističkim religijama kao silazak božice u podzemni svijet, silazak je zapravo žene u bit, u vlastitu nutrinu, u vrelo gdje je pohranjena sva višestrukost našeg ženstva, svi principi od kojih je satkan naš jedinstveni arhetip inkarniran u mnogobrojnim božanskim pojavnostima. Majci, ženi, osvjetnici, božici ljubavi, ljepote, božici mudrosti, znanja ali i intuicije, onoj u kojoj je pohranjena duboka tajna svijeta, u ključarici Duše.

Sanda Stanačev Bajzek

IMPRESSUM

Autor izložbe / Author of the Exhibition

Irena Gayatri Horvat

Stručne suradnice / Collaborators

Tamara Nikolić Đerić, Etnografski muzej Istre

Renata Santo, Etnografski muzej Zagreb

Sanda Stanačev Bajzek, povijesničarka umjetnosti

Likovni postav i dizajn / Design

Irena Gayatri Horvat

Istraživanje / Researcher

Tamara Nikolić Đerić, Etnografski muzej Istre

Tehnologija proširene stvarnosti / Augmented reality

Kosjenka Petek

Jezična obrada / Language collaborators

Srebrenka Dumančić

Marijana Janjić

Katalog i grafička obrada / Catalogue and typesetting

Goran Grčić

Odnosi s javnošću / PR

Mirjana Drobina, Etnografski muzej Zagreb

Tehnička izvedba / Technical realization

Etnografski muzej Zagreb

Udruga Lotos Zagreb

Podupiru / Supported by

Veleposlanstvo Republike Indije

Turistička zajednica Grada Zagreba

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova

Grad Zagreb

Zahvale / Thanks to

Zbor Čipkice

Ansambel Apsarade

Lovro Čepelak